

نقش فرهنگ و رسانه در تحقق توسعه پایدار:
تحلیلی بر پیوند فرهنگ، ارتباطات و توسعه در جوامع معاصر
مهرداد بذرپاش^۱

۴۲

دوره ۱۵، شماره ۳، پیاپی ۴۲
پاییز ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴-۰۲-۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴-۰۸-۱۴

صن: ۱۳۵-۱۳۵

شابا چاپی: ۲۳۲۲-۵۵۹۹

رتبه علمی

ب

پژوهشی، صنعت گواهی در:
JOURNALS.MSRT.IR

چکیده

توسعه در عصر حاضر به عنوان فرآیندی چندبعدی شناخته می شود که ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را به صورت همزمان دربرمی گیرد. تجربه کشورهای مختلف نشان داده است که دستیابی به توسعه پایدار بدون توجه به بنیانهای فرهنگی جامعه امکان پذیر نیست. فرهنگ به عنوان مجموعه ای از ارزش ها، باورها، هنجارها، دانش ها و الگوهای رفتاری، بستر شکل گیری کنش های اجتماعی را فراهم می کند و نقش تعیین کننده ای در موفقیت یا ناکامی سیاست های توسعه دارد. از سوی دیگر، رسانه ها به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای اجتماعی در عصر اطلاعات، وظیفه انتقال ارزش ها، آگاهی بخشی، جامعه پذیری و فرهنگ سازی را بر عهده دارند و می توانند زمینه تحقق توسعه فرهنگی و اجتماعی را فراهم آورند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای، به بررسی جایگاه فرهنگ در فرآیند توسعه و نقش رسانه ها در تقویت فرهنگ توسعه می پردازد. یافته ها نشان می دهد که توسعه نه صرفاً محصول سرمایه اقتصادی، بلکه نتیجه تعامل سازنده میان سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و ظرفیت های ارتباطی جامعه است. همچنین رسانه ها از طریق افزایش آگاهی عمومی، ترویج ارزش های توسعه گرا، تقویت مشارکت اجتماعی و ارتقای سرمایه اجتماعی می توانند به عنوان موتور محرک توسعه عمل کنند. در نهایت، مقاله نتیجه می گیرد که توسعه پایدار زمانی تحقق می یابد که میان فرهنگ، رسانه و سایر ابعاد توسعه هماهنگی و هم افزایی وجود داشته باشد.

واژه های کلیدی:

توسعه، فرهنگ، توسعه فرهنگی، رسانه، توسعه پایدار، سرمایه اجتماعی، ارتباطات، قدرت نرم

۱. استادیار گروه مدیریت رسانه، دانشکده ارتباطات و رسانه، دانشگاه صدا و سیما، تهران، ایران

(نویسنده مسئول) mehrdad.bazrpash@iribu.ac.ir

مقدمه و بیان مسأله

توسعه یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع معاصر است. اگرچه در دهه‌های نخست پس از جنگ جهانی دوم توسعه عمدتاً مترادف با رشد اقتصادی تلقی می‌شد، اما به تدریج روشن شد که افزایش تولید ناخالص داخلی و رشد درآمد سرانه به تنهایی نمی‌تواند تضمین‌کننده رفاه، عدالت و پیشرفت انسانی باشد (Todaro & Smith, 2020). بسیاری از کشورها با وجود برخورداری از رشد اقتصادی بالا، با بحران‌های اجتماعی، نابرابری، فروپاشی سرمایه اجتماعی و چالش‌های فرهنگی روبه‌رو شدند. این مسئله سبب شد رویکردهای جدید توسعه بر ابعاد انسانی، اجتماعی و فرهنگی تأکید بیشتری داشته باشند.

در این چارچوب، فرهنگ به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر فرآیند توسعه مورد توجه قرار گرفت. فرهنگ نه تنها چارچوب فکری و ارزشی افراد را شکل می‌دهد، بلکه نحوه مواجهه جامعه با تغییر، نوآوری، مشارکت و پیشرفت را نیز تعیین می‌کند (کیدنز، ۱۳۹۷). به همین دلیل بسیاری از پژوهشگران توسعه معتقدند که بدون ایجاد بسترهای فرهنگی مناسب، تحقق توسعه پایدار امکان‌پذیر نخواهد بود.

از سوی دیگر، گسترش فناوری‌های ارتباطی و ظهور جامعه اطلاعاتی موجب شده است رسانه‌ها به یکی از مهم‌ترین نهادهای تأثیرگذار بر فرهنگ و توسعه تبدیل شوند. رسانه‌ها امروزه تنها ابزار انتقال اطلاعات نیستند، بلکه در تولید معنا، شکل‌دهی افکار عمومی، انتقال ارزش‌ها و هدایت تحولات اجتماعی نقش محوری دارند (McQuail, 2010).

مبانی نظری توسعه

مفهوم توسعه

توسعه مفهومی چندبعدی است که تعاریف گوناگونی از آن ارائه شده است. تودارو توسعه را فرآیندی می‌داند که علاوه بر رشد اقتصادی، شامل کاهش فقر، کاهش نابرابری و بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها نیز می‌شود (Todaro & Smith, 2020). آمارتیا سن توسعه را گسترش آزادی‌های اساسی انسان تعریف می‌کند. از نظر وی، توسعه زمانی تحقق می‌یابد که افراد بتوانند قابلیت‌های خود را شکوفا سازند و در انتخاب شیوه زندگی مورد نظرشان آزادی داشته باشند (Sen, 1999). در ادبیات جامعه‌شناسی نیز توسعه به معنای دگرگونی ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه در جهت افزایش رفاه و بهبود شرایط زندگی تعریف شده است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴).

ابعاد توسعه

پژوهشگران معاصر توسعه را دارای ابعاد مختلفی می‌دانند:

الف) توسعه اقتصادی؛

ب) توسعه اجتماعی؛

ج) توسعه سیاسی؛

د) توسعه فرهنگی؛

ه) توسعه انسانی.

این ابعاد به صورت متقابل بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و هیچ‌یک به تنهایی نمی‌توانند ضامن توسعه پایدار باشند.

فرهنگ و جایگاه آن در توسعه

فرهنگ یکی از پیچیده‌ترین مفاهیم علوم انسانی است. تیلور فرهنگ را مجموعه پیچیده‌ای از دانش، باورها، هنرها، اخلاق،

قوانین، آداب و رسوم و سایر قابلیت‌هایی می‌داند که انسان به عنوان عضو جامعه کسب می‌کند. (Tylor, 1871)

گیدنز فرهنگ را شیوه زندگی اعضای یک جامعه شامل ارزش‌ها، هنجارها، زبان، نمادها و الگوهای رفتاری تعریف می‌کند

(Giddens, 2017).

در جامعه‌شناسی توسعه، فرهنگ به عنوان مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده رفتارهای اجتماعی شناخته می‌شود. بسیاری از الگوهای

موفق توسعه در کشورهای شرق آسیا نشان داده‌اند که ارزش‌هایی همچون نظم، سخت‌کوشی، مسئولیت‌پذیری، اعتماد اجتماعی و

احترام به آموزش نقش مهمی در توسعه اقتصادی و اجتماعی داشته‌اند. (Harrison & Huntington, 2000)

فرهنگ توسعه و نقش آن در پیشرفت جوامع

یکی از مفاهیم کلیدی در ادبیات توسعه، «فرهنگ توسعه» است. فرهنگ توسعه به مجموعه‌ای از ارزش‌ها، نگرش‌ها، باورها و

الگوهای رفتاری اشاره دارد که زمینه لازم برای رشد و پیشرفت یک جامعه را فراهم می‌سازد. در واقع، توسعه صرفاً نتیجه انباشت

سرمایه اقتصادی یا پیشرفت فناوری نیست، بلکه حاصل شکل‌گیری نوعی فرهنگ اجتماعی است که افراد را به سوی خلاقیت،

مسئولیت‌پذیری، مشارکت و نوآوری سوق می‌دهد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۱).

بسیاری از پژوهشگران معتقدند که تفاوت میان کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته را نمی‌توان تنها با عوامل اقتصادی توضیح

داد. برخی کشورها با وجود منابع طبیعی فراوان همچنان با مشکلات توسعه مواجه‌اند، در حالی که کشورهایی با منابع محدود

توانسته‌اند به سطوح بالایی از پیشرفت دست یابند. این مسئله اهمیت عوامل فرهنگی را برجسته می‌کند (Harrison &

Huntington, 2000).

مؤلفه‌های فرهنگ توسعه

الف) علم‌گرایی

علم‌گرایی یکی از مهم‌ترین عناصر فرهنگ توسعه است. جوامعی که دانش و پژوهش را مبنای تصمیم‌گیری قرار می‌دهند،

توانایی بیشتری در حل مسائل و انطباق با تحولات محیطی دارند. توسعه علمی موجب افزایش ظرفیت‌های نوآوری، بهره‌وری و

رقابت‌پذیری می‌شود. (Sen, 1999)

ب) عقلانیت

وبر معتقد بود که عقلانیت یکی از ویژگی‌های بنیادین جوامع مدرن است و نقش مهمی در توسعه اقتصادی و اجتماعی دارد (Weber, 2002). عقلانیت به معنای تصمیم‌گیری بر اساس محاسبه منطقی هزینه و فایده و دوری از تعصبات و پیش‌داوری‌ها است.

ج) قانون‌مداری

حاکمیت قانون از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های توسعه به شمار می‌رود. در جوامعی که قوانین به طور عادلانه اجرا می‌شوند، اعتماد عمومی افزایش می‌یابد و زمینه برای سرمایه‌گذاری، کارآفرینی و مشارکت اجتماعی فراهم می‌شود (نورث، ۱۹۹۰).

د) اعتماد اجتماعی

اعتماد اجتماعی یکی از عناصر کلیدی سرمایه اجتماعی است. پاتنام (۲۰۰۰) نشان می‌دهد جوامعی که سطح بالاتری از اعتماد متقابل را تجربه می‌کنند، از ظرفیت بیشتری برای همکاری، مشارکت و توسعه برخوردار هستند.

ه) آینده‌نگری

توسعه نیازمند برنامه‌ریزی بلندمدت و نگرش آینده‌محور است. جوامعی که توانایی به تعویق انداختن منافع کوتاه‌مدت برای دستیابی به اهداف بلندمدت را دارند، موفق‌تر عمل می‌کنند.

فرهنگ توسعه و تجربه کشورهای موفق

بررسی تجربه کشورهای شرق آسیا نظیر ژاپن، کره جنوبی و سنگاپور نشان می‌دهد که ارزش‌هایی همچون سخت‌کوشی، نظم، احترام به آموزش، مسئولیت‌پذیری و روحیه جمع‌گرایی نقش مهمی در توسعه این کشورها داشته‌اند. (Inglehart, 1997) در ژاپن پس از جنگ جهانی دوم، بازسازی اقتصادی تنها بر پایه سرمایه‌گذاری صنعتی انجام نشد؛ بلکه فرهنگ کار، انضباط اجتماعی و احساس مسئولیت جمعی نیز نقش مهمی در این فرآیند ایفا کردند. به همین ترتیب، کره جنوبی با تکیه بر آموزش، سرمایه‌انسانی و فرهنگ تلاش توانست طی چند دهه از کشوری فقیر به یکی از اقتصادهای پیشرفته جهان تبدیل شود.

توسعه فرهنگی؛ مفهومی فراتر از رشد اقتصادی

توسعه فرهنگی یکی از مهم‌ترین ابعاد توسعه پایدار است. توسعه فرهنگی به معنای ارتقای ظرفیت‌های فکری، اخلاقی، هنری و اجتماعی جامعه و فراهم ساختن زمینه مشارکت فعال شهروندان در زندگی فرهنگی است (یونسکو، ۲۰۱۳). برخلاف دیدگاه‌های سنتی که توسعه را عمدتاً اقتصادی می‌دانستند، رویکردهای جدید بر این باورند که رشد اقتصادی بدون توسعه فرهنگی نه پایدار است و نه انسانی. توسعه فرهنگی زمینه شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، انسجام ملی و مشارکت مدنی را فراهم می‌کند (توسلی، ۱۳۷۳).

شاخص‌های توسعه فرهنگی

برخی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه فرهنگی عبارت‌اند از:

- ✓ میزان سواد و آموزش
- ✓ نرخ مطالعه کتاب
- ✓ دسترسی به مراکز فرهنگی
- ✓ مشارکت در فعالیت‌های هنری
- ✓ تولیدات فرهنگی و رسانه‌ای
- ✓ سطح اعتماد اجتماعی
- ✓ میزان مشارکت مدنی

توسعه فرهنگی و هویت ملی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای توسعه فرهنگی، تقویت هویت ملی است. در جهانی که فرایند جهانی‌شدن مرزهای فرهنگی را کمرنگ کرده است، حفظ هویت فرهنگی اهمیت بیشتری یافته است. توسعه فرهنگی نه به معنای انزوا و مخالفت با تحولات جهانی، بلکه به معنای توانایی حفظ ارزش‌های بومی در کنار تعامل سازنده با جهان است (کاظمی، ۱۳۸۴).

توسعه فرهنگی و سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به شبکه روابط، اعتماد و همکاری میان اعضای جامعه اشاره دارد. تحقیقات نشان داده‌اند که توسعه فرهنگی می‌تواند با تقویت اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی، سرمایه اجتماعی را افزایش دهد و از این طریق زمینه توسعه اقتصادی و سیاسی را نیز فراهم سازد. (Putnam, 2000)

نظریه‌های فرهنگ و توسعه

رابطه فرهنگ و توسعه از منظرهای مختلف نظری مورد بررسی قرار گرفته است.

نظریه نوسازی

نظریه‌پردازان نوسازی معتقد بودند که توسعه مستلزم گذار از ارزش‌های سنتی به ارزش‌های مدرن است. روستو (۱۹۶۰) توسعه را فرآیندی مرحله‌ای می‌داند که همه جوامع باید آن را طی کنند.

با این حال، این نظریه به دلیل بی‌توجهی به ویژگی‌های فرهنگی جوامع مختلف مورد انتقاد قرار گرفت.

دیدگاه ماکس وبر

وبر در کتاب «اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری» نشان داد که چگونه برخی ارزش‌های دینی و فرهنگی می‌توانند زمینه‌ساز توسعه اقتصادی شوند. (Weber, 2002)

به اعتقاد او، روحیه سخت‌کوشی، انضباط فردی و مسئولیت‌پذیری که در فرهنگ پروتستانی وجود داشت، به شکل‌گیری سرمایه‌داری مدرن کمک کرد.

نظریه سرمایه اجتماعی

پاتنام (۲۰۰۰) و فوکویاما (۱۹۹۵) بر نقش اعتماد و همکاری اجتماعی در توسعه تأکید کرده‌اند. از دیدگاه آنان، جوامعی که از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند، توانایی بیشتری برای حل مسائل جمعی و تحقق توسعه دارند.

رویکرد توسعه انسانی

آمارتیا سن توسعه را فراتر از رشد اقتصادی می‌داند و معتقد است هدف اصلی توسعه، افزایش آزادی‌ها و قابلیت‌های انسانی است. (Sen, 1999) در این رویکرد، فرهنگ نقش مهمی در شکل‌گیری فرصت‌ها و توانمندی‌های افراد ایفا می‌کند.

رسانه و توسعه

ظهور رسانه‌های جمعی یکی از مهم‌ترین تحولات اجتماعی قرن بیستم و بیست و یکم محسوب می‌شود. رسانه‌ها امروزه بخش مهمی از زندگی روزمره انسان‌ها را تشکیل می‌دهند و نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری افکار، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی دارند. (McQuail, 2010)

مفهوم رسانه

رسانه به مجموعه ابزارها و فناوری‌هایی گفته می‌شود که امکان انتقال پیام از فرستنده به مخاطبان گسترده را فراهم می‌کنند. روزنامه، رادیو، تلویزیون، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی از مهم‌ترین رسانه‌های عصر حاضر هستند.

کارکردهای رسانه در توسعه

اطلاع‌رسانی

رسانه‌ها اطلاعات لازم برای تصمیم‌گیری آگاهانه شهروندان را فراهم می‌کنند و موجب افزایش شفافیت اجتماعی می‌شوند.

آموزش

رسانه‌ها نقش مهمی در آموزش رسمی و غیررسمی دارند و می‌توانند سطح دانش و مهارت‌های جامعه را ارتقا دهند.

فرهنگ‌سازی

بخش مهمی از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی از طریق رسانه‌ها منتقل می‌شود. رسانه‌ها می‌توانند ارزش‌هایی مانند قانون‌مداری، مسئولیت‌پذیری و مشارکت اجتماعی را ترویج کنند.

نظارت اجتماعی

رسانه‌ها با نقد عملکرد نهادها و مسئولان، نقش نظارتی مهمی ایفا می‌کنند و به افزایش پاسخگویی کمک می‌کنند.

رسانه‌های نوین و توسعه فرهنگی

تحول دیجیتال و ظهور رسانه‌های نوین موجب تغییرات گسترده‌ای در عرصه فرهنگ و ارتباطات شده است. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی الگوهای سنتی ارتباطات را دگرگون کرده‌اند و فرصت‌های جدیدی برای توسعه فرهنگی فراهم آورده‌اند.

فرصت‌های رسانه‌های نوین

- ✓ دسترسی آزاد به اطلاعات
- ✓ آموزش الکترونیکی
- ✓ گسترش مشارکت شهروندی
- ✓ تقویت ارتباطات بین فرهنگی
- ✓ توسعه اقتصاد دیجیتال

چالش‌های رسانه‌های نوین

در کنار فرصت‌ها، رسانه‌های نوین با چالش‌هایی نیز همراه هستند:

- ✓ انتشار اخبار جعلی
- ✓ تضعیف مرجعیت علمی
- ✓ گسترش مصرف‌گرایی
- ✓ تهدید هویت فرهنگی
- ✓ شکاف دیجیتال

به همین دلیل، ارتقای سواد رسانه‌ای به یکی از ضرورت‌های اساسی توسعه فرهنگی تبدیل شده است. (Potter, 2019)

چالش‌های فرهنگی توسعه در ایران

فرآیند توسعه در ایران همانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه، با مجموعه‌ای از فرصت‌ها و چالش‌های فرهنگی همراه بوده است. اگرچه ایران از پیشینه تمدنی، ظرفیت‌های علمی، منابع انسانی و سرمایه‌های فرهنگی ارزشمندی برخوردار است، اما برخی موانع فرهنگی موجب شده‌اند که فرآیند توسعه با سرعت و کیفیت مطلوب تحقق نیابد. بررسی این چالش‌ها می‌تواند زمینه تدوین سیاست‌های مؤثرتر در حوزه توسعه را فراهم سازد.

شکاف میان سنت و مدرنیته

یکی از مهم‌ترین چالش‌های فرهنگی توسعه در ایران، نحوه مواجهه با سنت و مدرنیته است. جامعه ایران طی دو قرن اخیر همواره در معرض جریان‌های مدرن سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قرار داشته است. در بسیاری از موارد، توسعه به اشتباه معادل غربی شدن تلقی شده و همین امر مقاومت‌هایی را در برابر برخی برنامه‌های توسعه‌ای ایجاد کرده است.

واقعیت آن است که توسعه الزاماً به معنای نفی سنت‌ها نیست؛ بلکه توسعه موفق زمانی محقق می‌شود که جامعه بتواند میان میراث فرهنگی خود و الزامات جهان جدید نوعی تعادل برقرار کند (توسلی، ۱۳۷۳). تجربه کشورهای موفق آسیایی نیز نشان می‌دهد که حفظ هویت فرهنگی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های بومی می‌تواند در کنار پذیرش دانش و فناوری جدید صورت گیرد.

ضعف سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت برنامه‌های توسعه‌ای است. سرمایه اجتماعی شامل اعتماد عمومی، مشارکت اجتماعی، همکاری جمعی و شبکه‌های ارتباطی میان افراد و نهادهاست. (Putnam, 2000) برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که کاهش اعتماد اجتماعی، گسترش فردگرایی افراطی، ضعف مشارکت مدنی و کاهش احساس تعلق اجتماعی می‌تواند بر فرآیند توسعه اثر منفی بگذارد. توسعه پایدار زمانی امکان‌پذیر است که شهروندان نسبت به یکدیگر و نسبت به نهادهای اجتماعی اعتماد داشته باشند.

فرهنگ مصرف‌گرایی

یکی دیگر از موانع فرهنگی توسعه، گسترش الگوهای مصرف‌گرایانه است. توسعه اقتصادی زمانی پایدار خواهد بود که تولید، کارآفرینی، نوآوری و سرمایه‌گذاری در جامعه تقویت شود. در مقابل، فرهنگ مصرف‌گرایی می‌تواند منابع اقتصادی و اجتماعی را به سمت مصرف غیرمولد سوق دهد. رسانه‌های نوین، تبلیغات تجاری و فرآیند جهانی‌شدن در برخی موارد به تشدید الگوهای مصرف‌گرایانه کمک کرده‌اند. بنابراین، اصلاح الگوهای مصرف و ترویج فرهنگ تولید و کارآفرینی از الزامات توسعه محسوب می‌شود.

ضعف فرهنگ کار و بهره‌وری

یکی از عوامل مؤثر در توسعه اقتصادی، شکل‌گیری فرهنگ کار است. فرهنگ کار شامل مسئولیت‌پذیری، نظم، تعهد، وجدان کاری، خلاقیت و تلاش مستمر برای بهبود عملکرد است. مطالعات متعدد نشان داده‌اند که کشورهایی که از فرهنگ کاری قوی برخوردار بوده‌اند، توانسته‌اند رشد اقتصادی سریع‌تری را تجربه کنند. (Harrison & Huntington, 2000) در ایران نیز ارتقای بهره‌وری نیروی انسانی مستلزم تقویت فرهنگ کار در نظام آموزشی، رسانه‌ها و سازمان‌های اجتماعی است.

ضعف فرهنگ گفت‌وگو و مدارا

توسعه سیاسی و اجتماعی نیازمند شکل‌گیری فرهنگ گفت‌وگو، تحمل تفاوت‌ها و پذیرش تکثر دیدگاه‌ها است. جامعه‌ای که در آن امکان گفت‌وگوی سازنده میان گروه‌های مختلف وجود داشته باشد، ظرفیت بیشتری برای حل مسائل اجتماعی و دستیابی به اجماع ملی خواهد داشت.

امروزه بسیاری از نظریه‌پردازان توسعه بر اهمیت سرمایه فرهنگی مبتنی بر مدارا، تعامل و گفت‌وگوی اجتماعی تأکید دارند (اینگلهارت، ۱۹۹۷).

راهکارهای تقویت نقش فرهنگ و رسانه در توسعه

برای تحقق توسعه پایدار، توجه همزمان به اصلاحات فرهنگی و تقویت نظام ارتباطی کشور ضروری است. برخی از مهم‌ترین راهکارها عبارت‌اند از:

تقویت نظام آموزشی

آموزش یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه فرهنگی است. نظام آموزشی باید علاوه بر انتقال دانش، ارزش‌هایی همچون مسئولیت‌پذیری، قانون‌مداری، مشارکت اجتماعی، تفکر انتقادی و روحیه نوآوری را در دانش‌آموزان و دانشجویان تقویت کند.

توسعه سواد رسانه‌ای

در عصر رسانه‌های دیجیتال، سواد رسانه‌ای به یکی از نیازهای اساسی جوامع تبدیل شده است. سواد رسانه‌ای به افراد کمک می‌کند تا بتوانند اطلاعات را تحلیل کنند، اخبار جعلی را تشخیص دهند و در برابر جریان‌های تبلیغاتی و اطلاعات نادرست مقاومت کنند. (Potter, 2019)

حمایت از تولیدات فرهنگی بومی

یکی از راه‌های تقویت توسعه فرهنگی، حمایت از تولیدات فرهنگی و هنری بومی است. کتاب، سینما، موسیقی، تئاتر و رسانه‌های داخلی می‌توانند نقش مهمی در تقویت هویت فرهنگی و افزایش انسجام اجتماعی ایفا کنند.

تقویت مشارکت اجتماعی

مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و فرهنگی می‌تواند به افزایش اعتماد عمومی و تقویت سرمایه اجتماعی منجر شود. توسعه زمانی پایدار خواهد بود که مردم خود را بخشی از فرآیند تصمیم‌گیری بدانند.

استفاده هدفمند از رسانه‌ها

رسانه‌ها باید فراتر از سرگرمی، نقش آموزشی و توسعه‌ای خود را ایفا کنند. برنامه‌های رسانه‌ای می‌توانند در زمینه‌های زیر اثرگذار باشند:

- ✓ آموزش مهارت‌های زندگی
- ✓ ترویج فرهنگ کار
- ✓ تقویت روحیه کارآفرینی
- ✓ ارتقای سرمایه اجتماعی
- ✓ افزایش آگاهی‌های عمومی

✓ ترویج فرهنگ قانونمداری

گسترش عدالت فرهنگی

عدالت فرهنگی به معنای دسترسی برابر شهروندان به امکانات و خدمات فرهنگی است. توسعه فرهنگی زمانی تحقق می‌یابد که همه افراد جامعه، صرف‌نظر از محل زندگی یا وضعیت اقتصادی، بتوانند از امکانات آموزشی، هنری و رسانه‌ای بهره‌مند شوند.

نتیجه‌گیری

توسعه در جهان معاصر دیگر صرفاً به معنای رشد اقتصادی و افزایش درآمد سرانه نیست، بلکه فرآیندی چندبعدی است که ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و انسانی را دربرمی‌گیرد. تجربه کشورهای مختلف نشان داده است که توسعه پایدار بدون توجه به فرهنگ امکان‌پذیر نیست. فرهنگ به عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها، هنجارها و الگوهای رفتاری، چارچوب اصلی کنش‌های فردی و اجتماعی را شکل می‌دهد و بر موفقیت یا ناکامی برنامه‌های توسعه تأثیر مستقیم دارد.

مطالعه نظریه‌های توسعه نیز نشان می‌دهد که فرهنگ نه تنها یکی از پیش‌شرط‌های توسعه محسوب می‌شود، بلکه خود نتیجه و محصول فرآیند توسعه نیز هست. به عبارت دیگر، میان فرهنگ و توسعه رابطه‌ای دوسویه و تعاملی وجود دارد. توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌تواند موجب رشد فرهنگی شود و در مقابل، فرهنگ توسعه‌گرا نیز زمینه تحقق سایر ابعاد توسعه را فراهم می‌کند.

در این میان، رسانه‌ها به عنوان مهم‌ترین نهادهای ارتباطی عصر جدید نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه فرهنگی دارند. رسانه‌ها با انتقال دانش، آگاهی‌بخشی، آموزش، فرهنگ‌سازی و شکل‌دهی افکار عمومی می‌توانند زمینه گسترش ارزش‌های توسعه‌گرا را فراهم آورند. همچنین رسانه‌های نوین و فناوری‌های ارتباطی فرصت‌های گسترده‌ای برای توسعه فرهنگی، افزایش مشارکت اجتماعی و ارتقای سرمایه انسانی ایجاد کرده‌اند.

با این حال، چالش‌هایی همچون ضعف سرمایه اجتماعی، مصرف‌گرایی، شکاف سنت و مدرنیته، کاهش اعتماد عمومی و ضعف فرهنگ گفت‌وگو می‌توانند روند توسعه را با مشکل مواجه سازند. از این رو، سیاست‌گذاران باید با اتخاذ رویکردی جامع، به تقویت فرهنگ توسعه، ارتقای سواد رسانه‌ای، حمایت از تولیدات فرهنگی، توسعه آموزش و افزایش مشارکت اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته باشند.

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که توسعه پایدار تنها زمانی تحقق می‌یابد که میان فرهنگ، رسانه، اقتصاد، سیاست و جامعه نوعی هم‌افزایی و تعامل سازنده برقرار شود. هرگونه برنامه‌ریزی توسعه‌ای که از بستر فرهنگی جامعه غفلت کند، با محدودیت‌ها و ناکامی‌های جدی مواجه خواهد شد. بنابراین، فرهنگ نه یک متغیر فرعی، بلکه یکی از ارکان اصلی و بنیادین توسعه در جوامع معاصر محسوب می‌شود.

فهرست منابع؛

۱. ازکیا، م (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی*، تهران: اطلاعات.
۲. ازکیا، م، و غفاری، غ (۱۳۸۴). *توسعه و نابرابری*، تهران: نی.
۳. ایروانی، م. (۱۳۹۳). فرهنگ و توسعه اقتصادی، *مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۶(۲)، ۱۲۵-۱۴۰.
۴. توسلی، غ (۱۳۷۳). *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: سمت.
۵. چلبی، م (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم*، تهران: نشر نی.
۶. حقیقی، م. (۱۳۸۸). فرهنگ و توسعه پایدار، *فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۵(۱)، ۴۵-۶۵.
۷. روح‌الامینی، م (۱۳۸۸). *زمینه فرهنگ‌شناسی*، تهران: عطار.
۸. ساروخانی، ب (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی ارتباطات*، تهران: اطلاعات.
۹. صالحی امیری، س. ر (۱۳۸۶). *سیاست‌گذاری فرهنگی*، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
۱۰. شجاعی‌زند، ع (۱۳۸۱). *توسعه و مبانی فرهنگی آن*، تهران: سروش.
۱۱. کاظمی، ع (۱۳۸۴). *فرهنگ و توسعه*، تهران: قومس.
۱۲. گیدنز، آ (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی*، ترجمه حسن چاووشیان، تهران: نشر نی.
۱۳. معین، م (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی معین*، تهران: امیرکبیر.
۱۴. نجف‌بیگی، ر (۱۳۸۵). *فرهنگ و توسعه*، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.
۱. Fukuyama, F. (۱۹۹۵). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. New York, NY: Free Press.
۲. Giddens, A. (۲۰۱۷). *Sociology* (Ath ed.). Cambridge: Polity Press.
۳. Harrison, L. E., & Huntington, S. P. (Eds.). (۲۰۰۰). *Culture matters: How values shape human progress*. New York, NY: Basic Books.
۴. Inglehart, R. (۱۹۹۷). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
۵. McQuail, D. (۲۰۱۰). *McQuail's mass communication theory* (۶th ed.). London: Sage.
۶. North, D. C. (۱۹۹۰). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
۷. Potter, WJ. (۲۰۱۹). *Media literacy* (۹th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
۸. Putnam R. D. (۲۰۰۰). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Simon & Schuster.
۹. Sen, A. (۱۹۹۹). *Development as freedom* New York, NY: Oxford University Press.
۱۰. Todaro, MP., & Smith, S. C. (۲۰۲۰). *Economic development* (۱۳th ed.). Harlow Pearson.
۱۱. Tyler, E. B. (۱۸۷۱). *Primitive culture*. London: John Murray.
۱۲. Weber, M. (۲۰۰۲). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism* (T. Parsons, Trans.). London: Routledge.